

Academische vrijheden in Nederland

Academische vrijheden in Nederland

Wat staat er op het spel?

*Samengesteld en ingeleid door
Lukas M. Verburgt &
Jan Willem Duyvendak*

Amsterdam University Press

NIAS

Dit boek verschijnt als onderdeel van de reeks 'Interventies' van Netherlands Institute of Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS-KNAW), onder redactie van Jan Willem Duyvendak en Lukas M. Verburgt'.

Ontwerp omslag: Suzan Beijer

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 629 0

e-ISBN 978 90 4855 775 2

DOI 10.5117/9789463726290

NUR 401

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Introductie	9
<i>Lukas M. Verburgt & Jan Willem Duyvendak</i>	

Thema #1 | Samenwerking met autoritaire landen: De kwestie China

1 Het om politieke redenen aan banden leggen van internationale onderzoekssamenwerking schaadt de academische vrijheid	33
<i>Tom Zwart</i>	

2 De China-kwestie: een kritische blik	51
<i>Casper Wits</i>	

Commentaar	65
<i>Julia Bader</i>	

Thema #2 | Academische samenwerking met het bedrijfsleven: Zuid-as hoogleraren

3 Verbondenheid van wetenschap met private en publieke sector is een groot goed	75
<i>Bastiaan Starink</i>	

4 Samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven: academische vrijheid als gedeelde verantwoordelijkheid	89
<i>André Nollkaemper</i>	

Commentaar	109
<i>Marijn Sax</i>	

Thema #3 | Publieke wetenschap: De Nationale Wetenschapsagenda

5 Wetenschap als publieke taak: Tussen onverschilligheid en ongebondenheid	117
<i>Jet Bussemaker</i>	
6 Hoe wetenschapsbeleid de academische vrijheid fnuikt	135
<i>Remco Breuker</i>	

Thema #4 | Consortiumdenken en interdisciplinariteit

7 In deze wereld móéten we voorbij disciplinaire grenzen denken'	155
<i>Jeroen Geurts & Lukas M. Verburgt</i>	

Thema #5 | Wetenschappers in/op de (sociale) media

8 Het nut en nadeel van de (sociale) media voor de wetenschap	173
<i>Marion Koopmans</i>	
9 Sociale media en academische vrijheid	189
<i>Miko Flohr</i>	

Thema #6 | Waakzame wetenschap

10 | En/En. Tegen ideologische begrenzing van
academische vrijheid 203
Jonathan Soeharno

11 | Geen paniek – ‘wokisme’ en de (post)koloniale
geschiedschrijving 223
Gert Oostindie

Commentaar 239
Annelies Moors

Thema #7 | Diversiteitsbeleid aan de universiteit

12 | Academische vrijheid en de onbedoelde gevolgen
van het diversiteitsdebat 247
Beate Volker

13 | Epistemologische diversiteit: droom, nachtmerrie of
alledaags gegeven? 263
*Jeannette Pols, Jonna Brenninkmeijer, Stephanie Meirmans
& Maarten Derksen*

Commentaar 277
Marjoleine Kars

Noten 283

Lijst van auteurs 307

Introductie

Lukas M. Verburgt & Jan Willem Duyvendak

Dit boek gaat over academische vrijheid in Nederland, en meer specifiek: over de betekenis, grenzen, kansen en bedreigingen ervan zoals die op dit moment worden ervaren door in Nederland werkzame wetenschappers. Wat is academische vrijheid? Waarom is het zo belangrijk voor de wetenschap? Wanneer hebben wetenschappers er voldoende van? En wanneer te veel of te weinig? Wie is verantwoordelijk voor de bescherming ervan? En tegen welke gevaren moet het eigenlijk worden beschermd? Hoe verhoudt de uitoefening van academische vrijheid zich tot wetenschappelijke normen en plichten? Deze en andere vragen komen in dit boek aan de orde en worden erin bediscussieerd door een diverse groep van meer dan twintig auteurs die werkzaam zijn binnen zeer uiteenlopende disciplines.

Er is iets opmerkelijks aan de hand met het thema academische vrijheid, zeker wanneer het wordt besproken binnen de Nederlandse context. Niemand zal ontkennen dat het belangrijk is dat wetenschappers hun werk in vrijheid en onafhankelijkheid kunnen beoefenen.¹ Tegelijkertijd bestaat er – ook onder wetenschappers – veel onduidelijkheid over wat de academische vrijheid precies inhoudt. Daarnaast weten veel mensen dat de academische vrijheid in een groot aantal landen, van Hongarije tot Turkije en van de Verenigde Staten tot China, hevig onder druk staat.² Maar is dit ook in Nederland het geval?³ De vraag of zogenaamd ‘woke-denken’ wel of niet een gevaar vormt voor de academische vrijheid trekt af en toe de aandacht, met name in

universiteitsbladen.⁴ Dat geldt echter niet of nauwelijks voor wat de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) en Universiteiten van Nederland (de voormalig VSNU) als voornaamste bedreigingen van de academische vrijheid in Nederland zien: overheids- en kennisinstellingen die, vooral met financiële middelen, te veel sturing geven aan wetenschappelijk onderzoek, en de intimidatie van wetenschappers via sociale media.⁵

Hoewel niet verwonderlijk – academische vrijheid is, in al haar complexiteit, nu eenmaal weinig mediageniek – valt deze situatie te betreuren. Een beperkt of verkeerd begrip van academische vrijheid kan ertoe leiden dat zij aan betekenis verliest en dat haar belang onvoldoende wordt erkend. Ook kan het ervoor zorgen dat een van de fundamenten van goede wetenschap ('vrij en onafhankelijk onderzoek') inzet wordt van een politiek-ideologisch spel. Denk aan een Tweede Kamerlid dat onder de noemer van academische vrijheid 'rechtse wetenschappers' wil beschermen tegen linkse 'ideologische vooringenomenheid' maar er tegen is als wetenschappers van diezelfde vrijheid gebruikmaken om de straat op te gaan voor het klimaat.⁶

Geen of te weinig rekenschap geven van het feit dat academische vrijheid in Nederland geen vanzelfsprekendheid is, zorgt ervoor dat zij ten onrechte voor lief wordt genomen. Of in ieder geval dat er te gemakkelijk mee wordt omgegaan. Er is dan allicht te weinig oog voor de bedreigingen en noodzakelijke condities van academische vrijheid, die niet meer allemaal een-twee-drie te herleiden zijn tot de traditionele categorieën van externe druk van geld en ideologie. En er is te weinig publiek debat over hoe deze vrijheid kan worden beschermd en bevorderd, laat staan over wat ervoor nodig is om haar werkelijk uit te kunnen oefenen.

Als we de wetenschap écht een warm hart toedragen, dan moet dat beter.

Wat is er nodig? Ten minste twee dingen: een rijker begrip van academische vrijheid en een vollediger beeld van hoe het er in Nederland mee staat. De hoofdstukken in dit boek leveren hier, ieder op hun eigen manier, een bijdrage aan.

Academische vrijheid in meervoud

Voor een rijker begrip en vollediger beeld van academische vrijheid is het belangrijk om in te zien dat het geen eenduidig maar een meervoudig begrip is. Dit punt wordt ook in *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit*, dat in 2020 verscheen, overtuigend gemaakt. Hetzelfde leert een blik op wat er in kranten en Kamerdebatten, op Twitter en in vakbladen over academische vrijheid wordt gezegd en geschreven: het is vaak erg moeilijk, zo niet bijna onmogelijk, om een gemene deler te ontwaren. Een kleine greep uit de koppen van recente stukken over academische vrijheid in *de Volkskrant*: ‘Opinie: Universiteit Utrecht schendt academische vrijheid met boycot Shell’ (6 maart 2023), “Dit onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door Shell”: moeten universiteiten hun banden met de fossiele industrie verbreken?’ (17 februari 2023), ‘Groningse universiteit mag “complotdocent” ontslaan’ (2 februari 2023), ‘Harvard slikt kritiek op Israël-standpunt voormalig Human Rights Watch-topman Kenneth Roth in’ (20 januari 2023), ‘Worstelen met “woke” in de collegezaal: bedreigt woke-activisme de academische vrijheid?’ (2 juli 2021). Het is onvruchtbaar om al deze kwesties te reduceren tot een eenduidig begrip van academische vrijheid – voor zover dat überhaupt mogelijk zou zijn. Het is daarentegen

van groot belang om te erkennen dat academische vrijheden hier, steeds op een andere manier, op het spel staan. Hiervoor is dus een verschuiving nodig van academische vrijheid naar academische vrijheden, als een meervoudig begrip.

De ambitie van *Academische vrijheden* is om te laten zien hoe deze meervoudigheid in de dagelijkse realiteit van de Nederlandse wetenschap vormt krijgt en deze realiteit mede vormgeeft. En wat daarin goed gaat, misgaat en/of beter kan. Voor een fundamenteel, maar constructief debat over academische vrijheid is het wat ons betreft cruciaal dat het steeds draait om de vraag: over wélke academische vrijheid gaat het nu precies? Academische vrijheid is namelijk niet één ding. Zo krijgt de term binnen verschillende contexten uiteenlopende betekenissen.

(1) Neem de context van de officiële definities van academische vrijheid, zoals de gezaghebbende UNESCO-definitie.⁷ Die stelt dat academische vrijheid niet alleen gaat om het ontbreken van externe beïnvloeding, maar bijvoorbeeld ook over de vrijheid om kritiek te uiten op de eigen instelling en deel te nemen aan ‘professionele en representatieve’ organen. Ook volgens de KNAW gaat academische vrijheid om veel meer dan dat wetenschappers onafhankelijk hun onderzoek kunnen doen, los van druk van politiek, bedrijven of publieke opinie. Dit is een belangrijke voorwaarde. De werkelijke uitoefening van academische vrijheid is echter onder andere nauw verbonden met de verantwoordelijkheid van wetenschappers om zich te houden aan professionele normen en waarden, zoals vastgelegd in de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit. Academische vrijheid is als zodanig niet absoluut. Een wetenschapper is niet vrij om zomaar te doen wat hij, zij of hen wil, maar

dient eerlijk, zorgvuldig, transparant, onafhankelijk en verantwoordelijk te werk te gaan. Dit klinkt logisch.⁸ Maar het betekent wel dat de academische vrijheid onvermijdelijk botst met andere vrijheden, zoals de vrijheid van meningsuiting.⁹ Een wetenschapper is vrij om zelf een onderzoeksthema te kiezen zolang deze keuze niet primair is ingegeven door buitenwetenschappelijke overtuigingen. Tegelijkertijd heeft een wetenschapper als individu de vrijheid een mening te hebben ‘zonder inmenging van openbaar gezag en ongeacht grenzen’. Dit soort spanningen zijn misschien onvermijdelijk. Maar ze zijn niet onproblematisch. De vrijheden en verantwoordelijkheden van wetenschappers moeten soms tegen elkaar worden afgewogen. En bestaande professionele gedragscodes geven vaak weinig houvast bij het maken van zo’n afweging. Dit is het duidelijkst in het geval van ‘onafhankelijkheid’, dat in zekere zin zowel een recht (‘vrij van inmenging’) als een plicht (‘onafhankelijk zijn’) is van wetenschappers. Het is daarnaast als plicht weinig concreet, bijvoorbeeld omdat het bij de keuze van onderzoeksobject en -vraagstelling volgens de officiële richtlijnen ‘niet altijd’ nodig is.¹⁰

Deze en andere voorbeelden roepen een hoop vragen op. Eén daarvan is of de verantwoordelijkheid van de individuele wetenschapper wel in verhouding staat tot de wettelijke bescherming van die vrijheid.

(2) Dit brengt ons op de (grond)wettelijke context en juridische betekenis van academische vrijheid. Eerst een paar feiten op een rij.¹¹ Anders dan in bijvoorbeeld Duitsland is academische vrijheid in Nederland niet expliciet in de Grondwet vastgelegd. Het is een ‘historisch gegroeid beginsel’¹² waarvan de harde kern wordt beschermd door